

PETER VODOPIVEC

O SLOVENSКИH "BRATIH" V PROSTOZIDARSKI LOŽI MAKSIMILJAN VRHOVAC V ZAGREBU

V letih 1939–1940 so srbski, hrvaški in slovenski časopisi razmeroma veliko pisali o prostozidarstvu. V Dravski banovini se je s temo posebej zavzeto ukvarjal katoliški Slovenec, ki je svoje bralce avgusta leta 1940 – dobre tri mesece po "umestitvi" edine predvojne slovenske prostozidarske lože Valentin Vodnik v Ljubljani – obvestil o njeni ustanovitvi.¹ Toda števila članov ljubljanske lože in njihovih imen Slovenčevim novinarjem in urednikom ni uspelo izvedeti, saj jih niso omenjali. Domnevali so le, da je število v "Vodnikovem venčku"² zbranih prostozidarjev razmeroma skromno in je "večina slovenskih prostozidarjev včlanjenih v srbskih in hrvaških ložah".³ Da pri Slovencu imen članov ljubljanske lože niso poznali, razkriva tudi kratek, 15. novembra 1940 objavljen sestavek z naslovom "Kdo so bili člani framasonskih lož". Sestavek je povzemal v socialistični Delavski politiki objavljen zapis o članih prostozidarske lože Maksimiljan Vrhovac v Zagrebu in poimensko našteval v njej včlanjene Slovence.⁴ Piscu izvirnega, v Delavski politiki objavljenega prispevka in Slovenčevemu sodelavcu, ki je zapis priredil za objavo v Slovencu, očitno ni bilo znano, da je večina imenovanih in naštetih že v drugi polovici tridesetih let, ko so se začele priprave za ustanovitev lože v Ljubljani, dobila odpustnico iz lože Maksimiljan Vrhovac in so po "umestitvi" lože Valentin Vodnik spomladi leta 1940 predstavljali njeno člansko jedro.

Slovenski prostozidarji so bili pred ustanovitvijo lože v Ljubljani res včlanjeni v srbske in hrvaške lože, zvečine v Beogradu in Zagrebu. Branko Šömen v prvi izvirni slovenski "prostozidarski" zgodovini prostozidarstva⁵ (s "pridržkom napak in opustitev") navaja podatek, da je v času med obema vojnama pristopilo k prostozidarjem 35

1 P. Vodopivec, Prostozidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani (1940), Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino 40/1992, št. 1, str. 44–45.

2 "Venček" se, kot je potem, ko je bil obsojen na Nagodetovem, prof. dr. Boris Furlan pojasnjeval svojim preiskovalcem in tožnikom, "imenuje organizacija masonov", ki nimajo samostojnega posvečenega templja, temveč so vezani na ložo "s templjem v drugem kraju". Gl. Arhiv Slovenije (dalje: AS ...), 1529 Kraigher Boris, škatla 13 (dr. Boris Furlan). Poimenovanje organizacije ljubljanskih prostozidarjev po slovesni "umestitvi in posvetitvi" lože Valentin Vodnik 21. maja 1940 z "venčkom" torej ne ustreza masonskim pravilom in predstavam. O datumu ustanovitve in posvetitve lože Valentin Vodnik so tudi v prostozidarski zgodovinski literaturi še ugi banja. Gl. Branko Šömen, Molčeče nevidno bratstvo, Prostozidarstvo na Slovenskem, Založba Magnolija, Murska Sobotna – Zagreb–Ljubljana 2002, str. 253. Datum "umestitve" oz. "posvetitve" lože 21. maj 1940 navajam po podatkih njenega člana Evgena Lovšina, ki jih potrjujeta tudi listina Velike lože Jugoslavije in posvetilo v Daničičevem in Karadjičevem prevodu Svetega pisma, ki ga je loža Valentin Vodnik ob posvetitvi dobila za darilo od Velike lože Jugoslavije. Gl. P. Vodopivec, nav. delo, str. 47.

3 Dr. Ivan Ahčin, Prostozidarstvo, Založila Zveza fantovskih odsekov v Ljubljani, Ljubljana 1941, str. 94–95. Da je bilo število članov lože Valentin Vodnik skromno in, da slovenske lože zato "ni bilo mogoče ustanoviti", slovenski prostozidarji pa so delovali v hrvaških in srbskih ložah, je ugotavljal tudi dr. Franc Mihelčič v knjžici Hudičeva shodnica, ki jo je leta 1944 izdal salezijanski inšpektorat v Ljubljani.

4 Kdo so bili člani framasonskih lož, Slovenec, 15. novembra 1940, str. 2.

5 Avtor je namreč sam prostozidar (celo visoke 33. in zadnje stopnje Starega in sprejetega prostozidarskega škotskega reda), sicer pa član Velike lože Hrvaške, lože Quatuor Coronati in Velike lože Avstrije.

Slovencev.⁶ Domneva Slovenčevih piscev in urednikov, da je bila večina slovenskih prostožidarjev tudi po ustanovitvi lože v Ljubljani včlanjena v druge jugoslovanske lože, torej ne drži, saj je loža Valentin Vodnik ob ustanovitvi štela 18 članov.⁷ Kar 11 med njimi jih je vanjo prestopilo iz lože Maksimiljan Vrhovac v Zagrebu, ki naj bi do posvetitve orientista v Ljubljani – po dogovoru med hrvaškimi in slovenskimi prostožidarji – skrbel za "rast bodočih slovenskih iskalcev resnice".⁸ V loži Maksimiljan Vrhovac, ki je prevzela ime po enem začetnikov hrvaškega preporoda, razsvetljencu, prostožidarju in zagrebškem škofu Maksimiljanu Vrhovcu (1752–1827),⁹ so Slovenci delovali vse od njene ustanovitve v letih 1913–1914. Učitelj Davorin Trstenjak, doma iz Krčevin pri Ormožu, je bil njen prvi starešina (to dolžnost je opravljal od leta 1914 do smrti leta 1921), leta 1919 pa so bili – po Šömnovih podatkih na povabilo Davorina Trstenjaka – v ložo sprejeti še dr. Vladimir Ravnikar, dr. Fran Novak ter pravnik, kritik in ilustrator dr. Miljutin Zarnik.¹⁰ Po nastanku Kraljevine SHS je prišlo v hrvaškem prostožidarstvu do ostrih notranjih razhajanj, ki so bila posledica različnih nacionalnih in političnih usmeritev, ponekod pa celo nič kaj strpnega protisemitskega čustvovanja prostožidarskih "bratov". Spori so razdelili tudi ložo Maksimiljan Vrhovac, kar je upočasnilo sprejemanje novih članov. V dvajsetih letih je tako v ložo Maksimiljan Vrhovac pristopilo pet Slovencev, v tridesetih letih (do leta 1936, ko je bil sprejet sklep o ustanovitvi lože v Ljubljani) pa še osem. V loži Maksimiljan Vrhovac je torej od njene ustanovitve leta 1914 do leta 1936 delovalo 17 slovenskih prostožidarjev.

Postopek pristopanja in obred sprejemanja članov v ložo Maksimiljan Vrhovac podrobneje prikazujeta spominska zapisa bančnega ravnatelja Avgusta Tostija in profesorja Borisa Furlana, ki sta ju – oba kot povojna zapornika – leta 1947 pripravila na zahtevo preiskovalcev in tožnikov. Avgust Tosti, do konca druge svetovne vojne ravnatelj Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, je bil leta 1945 "zaradi namišljenih, ideološko skonstruiranih grehov" pred vojaškim sodiščem obsojen na smrt in nato "po-

6 Branko Šömen, v op. 2 nav. delo, str. 257–258. Po Šömnovih podatkih so bili v letih 1918–1940 prostožidarji naslednji Slovenci: dr. Matija Ambrožič, dr. Joža Bohinjec, dr. Leopold Boštjančič, dr. Ivan Marija Čok, Jakob Debevc, dr. Boris Furlan, Maks Horowitz, Josip Kavčič, Aleksander Knez, Stanko Kosen, dr. Albert Kramer, Josip Križaj, dr. Anton Kržišnik, Ciril Ličar, dr. Janko Lokar, Evgen Lovšin, dr. Drago Marušič, dr. Fran Novak, dr. Maks Obersnel, Mirko Polič, dr. Vladimir Ravnikar, Avgust Tosti, Davorin Trstenjak, dr. Milan Vidmar, dr. Joža Vilfan, Jakob Vivoda, dr. Bogumil Vošnjak, dr. Vinko Zalokar, dr. Boris Zarnik, dr. Miljutin Zarnik, dr. Fran Zavrnik, dr. Fran Zupanc, dr. Gregor Žerjav, dr. Ivan Žolger in dr. Niko Zupanič. Šömen opozarja, da pristopa dr. Gregorja Žerjava in dr. Ivana Žolgerja ne more dokumentirati in ostaja njuno članstvo v "neugotovljeni prostožidarski loži v Beogradu" le domneva. Zelo zanimiv pa je seveda podatek, da je bil član beogradske lože Dositej Obradović tudi dr. Joža Vilfan, ki naj bi bil v ložo sprejet leta 1939 (str. 220–221).

7 P. Vodopivec, nav. delo, str. 48, B. Šömen, nav. delo, str. 256. Šömen domneva, da je bilo 18 prostožidarjev, ki se omenjajo kot člani ljubljanske lože, prisotnih na slovesnosti "ob vnosi luči" v ljubljanski orient leta 1940, dejansko pa je bilo njenih članov več. Po podatkih, na katerih temelji naš članek, pa ta domneva ne drži, saj je iz njih razvidno, da se člani lože Valentin Vodnik po njeni "umestitvi" niso več sestajali.

8 B. Šömen, nav. delo, str. 221.

9 Vrhovac je postal član zagrebške lože Ivan Drašković v Zagrebu v sedemdesetih letih 18. stoletja, od prostožidarstva pa se je oddaljil že sredi osemdesetih let, ko so jožefinske oblasti zaostrile nadzor nad ložami. Za zagrebškega škofa je bil imenovan v letih 1787–1788 (1787 cesarjevo imenovanje, 1788 papeževa potrditev). Gl. Enciklopedija Jugoslavije 8, Jugoslovanski leksikografski zavod 1971, str. 542–543; Ivan Mužič, Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija), Tretje dopunjeno izdanje, Crkva u svijetu, Split 1984, str. 115.

10 B. Šömen, nav. delo, str. 221–222, I. Mužič, nav. delo, str. 145–146.

miloščen" na dolgo zaporno kazen.¹¹ Profesor in po vojni nekaj časa celo dekan Pravne fakultete Univerze v Ljubljani Boris Furlan pa je bil na smrt obsojen na Nagodetovem procesu leta 1947 in isto leto "pomiloščen" na 20 let zopora.¹² Furlan je k prosto-zidarjem pristopil leta 1933, ko je postal član zagrebške lože Maksimiljan Vrhovac, Tosti pa je bil v isto ložo sprejet leto za njim. V Ljubljani sta se oba najprej vključila v delo prostozidarskega "venčka", po "umestitvi" lože Valentin Vodnik pa sta postala njena člana. Borisa Furlana so preiskovalci UDBE o prostozidarstvu in slovenskih prostozidarjih obširno zasliševali že v času preiskave po aretaciji, po "pomilostitvi" na 20 let zopora pa so od njega zahtevali naj svoje delovanje med prostozidarji še natančno popiše, kar je konec novembra 1947 tudi storil. Z enako zahtevo so se približno v istem času obrnili tudi na Avgusta Tostija, ki je prestajal kazen v celici št. 198 sodnih zaporov v Ljubljani. Tosti je svoje "poročilo o masonstvu" datiral s 5. decembrom 1947.¹³

Tosti in Furlan sta, ko sta zapisala, prišla s prostozidarji v stik prek znancev, s katerimi sta se sprva priložnostno in neobvezno pogovarjala o prostozidarstvu. Tostiju je zanimanje za "masonstvo" vzbudil "prijatelj", "ravnatelj papirnice v Vevčah" in vodja prodajnega urada "te tvornice v Zagrebu" Egon Srebre,¹⁴ ki mu je pojasnil, kako deluje prostozidarstvo in mu dal "nekaj čitva na razpolago". Furlan pa je poročal, da mu je bila "masonska" ideologija" znana že iz Trsta, kjer je imel nekaj znancev – prostozidarjev med italijanskimi odvetniki.¹⁵ V Ljubljani se je nato zapletel v pogovor o prostozidarstvu z dr. Franom Novakom, s katerim sta se spoznala že v času Furlanovega bivanja v Trstu. Z Novakom sta se nato tudi v Ljubljani večkrat srečala, naj bo – ob prisotnosti žena – pri Novaku doma, naj bo v "družbi prijateljev, ki so (pozneje) tvorili krog Sodobnosti". Za Novaka je bilo znano, da je bil prostozidar, Furlanu pa je po pritrdilnem odgovoru na vprašanje, "ali se zanima za prostozidarstvo", odvrnil, "da ima neke znance, ki kaj o tem vedo, in bo skušal kaj izvedeti". Tosti se je spominjal, da mu je Srebre "prigovarjal", naj stopi med prostozidarje, Furlan pa je – nasprotno – trdil, da ga Novak ni nagovarjal, saj "je po masonskih pravilih prepovedano vsako 'nabiranje' in vsaka propaganda za vstop". Po zatrdilu obeh "kandidatov", da ju prostozidarstvo zanima in želita stopiti v ložo, je najprej sledil večmesečni "molk", med katerim so prostozidarji o obeh zbirali podatke. Po nekaj "dolgih mesecih, morda celo enem letu" (Furlan), sta morala izpolniti še "tiskan obrazec", v katerega sta vpisala osebne podatke in kratko pojasnilo, zakaj želita stopiti v ložo, nato pa "zopet dolgo časa ni bilo nič".

11 Žarko Lazarevič – Jože Prinčič, Bančniki v ogledalu časa, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2005, str. 71–75. Tosti je bil odpuščen iz zopora leta 1952 in je nato s skromno pokojnino živel v Ljubljani do leta 1966, ko je umrl.

12 Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev, Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa, uredil P. Vodopivec, Slovenska matica v Ljubljani 2001, o Borisu Furlanu prispevki Petra Vodopivca, Ljuba Sirca, Marte Verginelle, Janeza Kranjca, Marijana Pavčnika, Jerce Vodušek Starič, Bojana Godeše in Aleša Gabriča, str. 89–195. Furlan je bil iz zopora odpuščen leta 1951 in je leta 1957 umrl v Radovljici.

13 AS, 1529 Kraigher Boris, Škatla 13, Boris Furlan. Na gradivo me je opozorila gospa Darinka Drnovšek, vodja Oddelka 1 v Arhivu Republike Slovenije, za kar se ji lepo zahvaljujem.

14 Egon Srebre je bil po podatkih v literaturi v letih 1925 do 1941 komercialni direktor papirnice v Vevčah. Pred tem naj bi bil ravnatelj Jadranske banke na Dunaju. Bil je član prostozidarske lože Pravičnost v Zagrebu, kjer je tudi živel. Gl. Jože Šorn, Razvoj papirnice Vevče, Papirnica Vevče, Ljubljana 1956, str. 78; Zoran D. Nenezić, Masoni u Jugoslaviji 1764–1999, Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji, Prilozi i gradja II, Beograd 1999, str. 261. Compass, Finanzielles Jahrbuch 1928, Personenverzeichnis (Verwaltungsräte und Direktoren), Wien 1928, str. 1558. Srebretovega nacionalnega porekla nisem uspel ugotoviti, če pa je bil Slovenec, (kar je zelo verjetno), je bilo število Slovencev med jugoslovanskimi prostozidarji za člana večje, kot domneva Šömen, torej ne 35, temveč 36.

15 Po Furlanu je bila tržaška prostozidarska loža "strogo italijansko šovinistična".

Obvestilo, da sta v ložo sprejeta, sta dobila Furlan prek Novaka in Tosti prek Srebreta. Novak in Srebre sta jima tudi sporočila dan in uro svečanega sprejemnega obreda v loži Maksimiljan Vrhovac v Zagrebu.¹⁶

Furlan in Tosti sta sprejemni obred podrobno opisala. Furlana, ki so ga na poti v Zagreb in v ložo spremljali "starejši bratje" Milan Vidmar, Evgen Lovšin, Maks Horowitz in Mirko Polič, je slovesnost močno prevzela. "Tempelj – širokokotna dvorana (odtod štirikot ali kvadrat v masonski simboliki) – s tremi velikimi svečniki v sredi, z 'oltarjem' nasproti vzhodu, s stebrišči pri vhodu, ki ga 'čuvata' vratarja', bratje ob obeh stranskih stenah, vsi v svečanem razpoloženju, v smokingih in belih rokavicah, z golimi meči ob sedežih, krsta oziroma okostnjak itd...potem vprašanja, ki jih stavi starešina na novega brata in njegovega vodnika, simbolična tri potovanja z zavezanimi očmi okrog hrama, po vsakem potovanju govori starešina o pomenu potovanja, godba in petje, navadno iz Čarobne piščali" – vse to naredi globok vtis na vsakega in je naredilo tudi name, ko sem še varoval", je v poročilu neimenovanemu preiskovalcu pisal Furlan. Tosti je bil bolj stvaren in svojih čustev (kot tudi spremljevalcev na poti v Zagreb) ni omenjal. Svoj sprejem v ložo je predstavil takole: "Preizkušnja v celici (v predprostoru pred templjem – op. P. V.). V to celico pelje neznan brat – mason, katerega obraz je zakrit, kandidata ter mu stavi 3 vprašanja. Koliko se spominjam, se je eno vprašanje tikalo mojega gledanja na druge vere. Drugo vprašanje je bilo, kaj me je dovedlo do tega, da sem se odločil stopiti v ložo ali iščem osebnih, poslovnih ali drugih interesov. Konečno pa še vprašanje ali bi mogel sodelovati v loži, če najdem tamkaj svojega osebnega sovražnika. Med tem časom, ko kandidat na taka vprašanja odgovarja, zborujejo ostali člani v glavni dvorani, takozvanem templju in tamkaj se tudi odgovor na ta vprašanja javno, v odsotnosti kandidata, ki še v celici čaka, prečita. Ako se vsi člani (bratje) z odgovori strinjajo privede v to določeni funkcionar novince v dvorano. Pred vstopom v dvorano so še gotove formalitete: pravilno trkanje na vrata z znaki, razna vprašanja znotraj in odgovori zunaj. Na to vstopi novinec z zavezanimi očmi v spremstvu staršega brata-mojstra v dvorano. Po dvorani ga vodi brat-mojster preko vseh simboličnih zaprek, da konečno najde pot do svetlobe. Z nagovorom in podukom brata starešine in brata besednika je kandidat sprejet, nakar se mu odstrani zaveza od oči. Od sedaj naprej prisostvuje kot polnovredni brat-učenec nadaljnim obredom... Novinec spozna šele v trenutku, ko mu odvežejo oči, kdo je med brati in dostikrat najde svoje znance med njimi, za katere preje ni vedel, da so masoni".¹⁷

Po sprejemnem obredu so se člani lože, kot je poročal Tosti, zbrali pri "takozvani beli mizi", to je "družabnem večeru s prostim razgovorom" in "malo povečerno zakusko". Furlanu je – nasprotno – ostala v spominu "svečana večerja z govori, v katerih so zagrebški bratje izražali veselje nad novim slovenskim članom...", svoje upanje, da se bo masonerija v Sloveniji bolj in bolj krepila in poudarjali vlogo, ki naj bi jo slovenska masonerija igrala v borbi proti klerikalizmu". Furlan je, ko je popisoval zaključek sprejemne slovesnosti, še enkrat omenil, da ga je obred "globoko pretresel". "Lahko se je norčevati skeptiku in razočarancu", je ugotavljal. "A v času, ko je masonski obred nastajal, je imel v onih povsem drugačnih socialnih prilikah in povsem drugačnem krogu ljudi svoj pomen in je moral vsaj na nekatere enako globoko učinkovati, kakor name, zapoznelega posnemavca v 20. stoletju". Hkrati je odkrito priznal, da si je od pripad-

16 Vse AS, 1529, Kraigher Boris, Škatla 13, Boris Furlan. Tosti omenja, da je bil v ložo sprejet konec leta 1933, iz gradiva, ki ga povzema Branko Šömen pa je razvidno, da se je to zgodilo šele konec leta 1934. B. Šömen, nav. delo, str. 229–230.

17 Prav tam. Obeh pričevanj nisem jezikovno in pravopisno popravljal, razen kolikor ni bilo to neizogibno za osnovno razumevanje.

nosti prostozidarstvu obetal "dobrih zvez", čeprav ne zase, temveč "za dvig prestiža naroda, da bi se Slovenci tudi v mednarodnem oziru bolj uveljavili kot kulturna in politična skupnost", v notranji politiki pa za vpliv "na Beograd za zboljšanje domačih in političnih prilik". Vendar se je eno in drugo "izkazalo kot iluzija..."¹⁸

V Ljubljani živeči slovenski prostozidarji so se po sprejemu v lože v Zagrebu in Beogradu njihovega dela bolj slabo udeleževali. Furlan je omenil, da je bil potem, ko je bil sprejet med prostozidarje, v loži Maksimiljan Vrhovac le še trikrat, dvakrat ob pridobitvi višje prostozidarske stopnje (najvišja stopnja, ki jo je dosegel, je bila stopnja "mojstra") in enkrat za dan sv. Janeza Krstnika, ko se je udeležil slovesne počastitve zaključka "masonskega leta". Zato pa se je večina ljubljanskih prostozidarjev zbirala v "venčku" Valentin Vodnik, ki naj bi v Ljubljani deloval od prve polovice tridesetih let.¹⁹ Oba – Tosti in Furlan – sta ugotavljala, da so bili sestanki ljubljanskega prostozidarskega "venčka" redki,²⁰ saj so se njihovi člani zvečine sestajali v privatnih stanovanjih in so bile družine "bratov", pri katerih so sestankovali, kot je menil Tosti, "precej inkomodirane". "Pri sestankih... so se opustile vse formalnosti zlasti vsled tega, ker je za to potrebno precej prostora in notranje ureditve", je zapisal. "Starešina je otvoril s kratkim pozdravom večer ter tajniku podal besedo. Le-ta je poročal o odnosih do posameznih lož, prečital korespondenco, ki se je vodila med ložami, zlasti pa so se obravnavali cirkularji, ki so prihajali od osrednje lože v Beogradu. Prečitali in obravnavali so se tudi važnejši članki iz 'Šestarja' (mesečnega prostozidarskega glasila – op. P. V.). Največ pa se je pri tej točki govorilo o ustanovitvi popolne lože v Ljubljani..." Stalna tema razprav na sestankih "venčka" je bilo tudi sodelovanje z ložami v Zagrebu in Beogradu, saj so se tamkajšnji "bratje" pritoževali, kot se je spominjal Furlan, "da nimajo z nami skoraj nobenih stikov", toda kot je razvidno iz pisanja obeh – Tostija in Furlana – so bili tudi zagrebški in beograjski prostozidarji v Ljubljani redki gostje.²¹ Sicer pa so se srečanj ljubljanskega prostozidarskega krožka – kot je trdil Furlan – precej neredno udeleževali celo nekateri njegovi člani, nekateri v Ljubljani in Dravski banovini bivajoči prostozidarski "bratje" – kot Zupanič in Kramer – pa se v njegovo delo sploh niso vključili.²²

Po Furlanovih besedah sta ljubljanski "venček" in pozneje tudi loža, ko je bila ustanovljena, v takšnih razmerah "ostala le družba" in za del članov "prijateljski krožek". "Naših sestankov bi ne bilo treba prav nič skrivati", je trdil, "kajti na nobenem se ni govorilo kaj takega, o čemer bi se ne mogli pomeniti v kateremkoli javnem lokalu. Če se

18 Prav tam.

19 Venček je, kot piše Furlan, dobil ime po Valentinu Vodniku pod vplivom razprave Franceta Kidriča o Francosko-ilirski loži prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani, ki je bila leta 1914 objavljena v Slovanu. Že Kidrič je Vodnika omenjal kot "verjetnega" člana francoske lože, iz gradiva Velikega francoskega orienta v Parizu, ki vsebuje tudi spisek članov ljubljanske lože iz časa Ilirskih provinc pa je razvidno, da Vodnik ni bil član ljubljanske lože. Res je le, da ga je avstrijska tajna policija sumila frankofilstva. Gl. P. Vodopivec, Prostozidarska loža "Prijateljev rimskega kralja in Napoleona v Ljubljani", Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 1–2/1988, Ljubljana 1988, str. 19–29. B. Šömen v svoji zgodovini prostozidarstva kljub temu Vodnika še vedno uvršča med prostozidarje. B. Šömen, nav. delo, str. 187–189.

20 Tosti je pisal, da so se "vršili kvečjemu štirinajstnevno", Furlan pa se je spominjal, da jih ni bilo več kot "pet ali šest na leto".

21 Cit. v op. 16.

22 To je mogoče skleniti po razpoložljivem gradivu, ki Zupaniča in Kramerja nikjer ne omenja. Tosti pri tem med poznejšimi člani lože Valentin Vodnik omenja mariborskega odvetnika Leopolda Boštjančiča, ki ga na znanih spiskih lože drugače ni zaslediti. Nedvomno pa je bil Boštjančič član lože Maksimiljan Vrhovac v Zagrebu. Gl. B. Šömen, nav. delo, str. 258.

nismo v javnosti kazali skupaj, je (bilo) to samo zaradi tega, ker smo bili v Ljubljani znani kot masoni in bi ljudje takoj glave stikali in nam pripisovali kake načrte ali dela. Drugih vzrokov za tajnost pa res ni bilo". Povsem nepolitična so bila – kot sta omenjala oba Tosti in Furlan – tudi predavanja, s katerimi so popestrili svoje sestanke. Tosti se je spominjal, da je Mirko Polič, sicer dirigent in direktor ljubljanske opere, predaval o Mozartovi "Čarobni piščali", Milan Vidmar o svojem potovanju v Ameriko in "relativitetni teoriji", slavist in pisatelj Janko Lokar o slovenski literaturi, Evgen Lovšin pa o Strossmajerjevem "konfliktu s papežem". Furlan je natančneje opisal le temi dveh svojih predavanj. Eno je posvetil "demokraciji in masonstvu", drugo pa prostozidarski simboliki in Pitagori. "Mistika števil, podoba ognja, svetlobe itd. nas vodijo v stari Egipt, Babilon in še dlje," je pojasnjeval naročnikom svojega poročila. "Kulturno in historično zelo zanimivo sicer, a zamislite si ravnatelja Hor(ov)vitza, izrazitega pridobitnika, ki to poslušča: brigajo njega Heraklitov ogenj in sedmica, on pozna realnost čisto drugih števil in številčk".²³ Nedvomno Pitagora in mistika števil tudi nista bilo tisto, kar je zanimalo preiskovalce UDBE, ki so od Furlana zahtevali, naj popiše svoje prostozidarske izkušnje.

Sicer pa je Furlan v poročilu omenjal, da je "pobližje poznanstvo z masonstvom" precej "ohladilo (njegovo) prvotno navdušenje". Razočarali ga niso toliko ljudje, ki so bili večinoma "dobri in plemeniti", bolj ga je motilo, da "masonstvo ni bilo tisto, kar jih združevalo in gnalo" in jih je bilo malo, ki so bili res s srcem pri stvari. Vendar naj bi zato ne bili krivi ljudje, vključeni v "venček" in ložo, temveč dejstvo, da pri Slovencih za uveljavitev prostozidarskih idej preprosto ni bilo "objektivnih materialnih pogojev". Na Zahodu, v Angliji, v ZDA in Južni Afriki, kjer je leta 1941 – po odhodu iz Ljubljane – obiskal ložo v Capetownu, je bila masonerija "produkt liberalne bogate buržoazije", je pisal. "Pri nas pa take nikoli ni bilo, kajti to, kar se pri nas imenuje bogastvo, je po mednarodnem merilu vse skupaj beračija. Naša buržoazija, kolikor se da o njej sploh govoriti (bolj v smislu male buržoazije), nima tradicije, najmanj liberalne. Poleg tega je pod francoskim vplivom masonerija v Evropi protikatoliška (čeprav ne protiverska po svojih izjavah) in odtod povsem različno razmerje med masonerijo in priznanimi veroizpovedmi kot v anglosaških deželah. Ta konflikt s cerkvijo pa mora imeti nujno posledice, ki so povsem različne v majhni družbi, kjer se takorekoč vsi med seboj poznajo, kakor v veliki družbi, kjer je lažje marsikaj skriti in se, kakor v velikih mestih, sosed ne briga za sosedu".²⁴

Po Furlanovem prepričanju je bilo "pretirano" tudi, kar se je "govorilo o beograjskem Orijentu".²⁵ Posamezni člani prostozidarskih lož so lahko bili "vplivni" in so se pri uveljavljanju svojega vpliva lahko posluževali masonstva, toda njihov vpliv nikakor ni bil le rezultat njihove pripadnosti prostozidarstvu. V javnosti naj bi krožile govorice, da je po atentatu na kralja Aleksandra v Marseillu poskušal Veliki orient v Beogradu s posredovanjem Velikega francoskega orienta v Parizu pri francoskem sodišču izposlovati visoko zaporno kazen za Aleksandrove "ubijalce". Furlanu se je zdelo možno, da si je Veliki beograjski orient kaj takega prizadeval, (če se niso "nekateri delali samo važne"), močno pa je dvomil, da bi to vplivalo na francosko sodstvo, (ki ga je sicer "dobro poznal"). Vseeno naj bi bilo "vse" odvisno predvsem od ljudi in da lahko "masonski predpasnik (včasih celo zelo) koristi", naj bi prav tako ne bilo dvoma. Med jugoslovanskimi ložami je imel pri tem mednarodne zveze – "že po statutu" in "tradiciji" – le Veliki orient v Beogradu, med drugim prek Jugoslovanov oziroma Srbov v diplomaciji, ki naj bi bili

23 Cit. v op. 16.

24 Prav tam. Tudi v tem delu besedila sem zaradi lažjega razumevanja dodal le nekaj vejic in oklepajev.

25 Orient, kadar ne gre za citat ali začetek stavka, po Šomnovem zgledu pišem z malim o. Furlan in Tosti pa sta orient pisal z veliko in kot Orijent, kar posnemam tudi v neposrednem navajanju citatov.

organizirani v jugoslovansko-francoski loži General Pellier v Parizu. Velika loža Jugoslavija, je navezala, kot je opozarjal Furlan, tesnejše stike predvsem s "francoskim Orijentom" in je bila tudi njegov (kolektivni) član, posamezniki v Beogradu pa so imeli prijateljske stike še z angleškimi in ameriškimi ložami. V Ljubljani prostozidarji zvez s tujci niso imeli, le Marušič naj bi med bivanjem v Franciji v letih 1938–1939, obiskal francoske mase ali celo francosko ložo. Furlan je imel naročenih več tujih prostozidarskih revij²⁶ in je nameraval ob priložnosti obiskati "inozemске lože", "vendar vsled vojne do tega ni prišlo". V času bivanja v ZDA med drugo svetovno vojno je ob priložnosti povprašal, kakšni so pogoji za vstop v ameriško ložo, ko so mu sporočili, da ga bo to stalo 400 dolarjev, kar je bila njegova mesečna plača, pa je misel na pristop opustil. "Človek" mora pač imeti "primeren standard, če naj bo stvar čemu podoba", je ugotavljal.²⁷

Ljubljanski prostozidarski "venček" in loža po Furlanu nista imela nikakršne posebne skupne politike in slovenski prostozidarji se v javnosti, kot je trdil, zaradi tega, ker so bili prostozidarji, niso podpirali. Evgen Lovšin naj bi tako v času, ko je bil Drago Marušič ban, kandidiral v Črnomlju na volitvah proti katoliškemu protikandidatu, vendar ni Marušič storil ničesar, da bi ga podprl. Marušič in Milan Vidmar sta se nespravljivo razhajala v pogledih na probleme elektrifikacije, Novak in Marušič pa sta se potegovala za isto ministrsko mesto, ki ga je nato dobil Marušič, medtem ko je Novak – užaljen in prizadet – ostal praznih rok. Furlana sta, ko se je potegoval za mesto izrednega profesorja na Pravni fakulteti, Marušič in Novak sicer podprla, vendar bi po njegovem prepričanju to storila tudi, če ne bi bil mason, saj sta bila njegova prijatelja. "Neka osnovna enotnost" naj bi med slovenskimi prostozidarji vseeno "vladala": to naj bi bil njihov "protifašizem", ki pa naj bi (zopet) ne bil rezultat "neke (posebne) masonske ideje", temveč širšega protifašističnega razpoloženja med slovenskim izobraženstvom. Furlan sam večkrat omenja, da sta prostozidarje družila še svobodomiselstvo in protiklerikalizem, toda ne enega, ne drugega ne šteje med vodilne ideje, ki bi trdneje povezovale slovensko masonerijo.

Med člani ljubljanskega "venčka" – so bili kot pozneje med člani lože Valentin Vodnik – v večini prostozidarski bratje, ki so bili prvotno vključeni v zagrebško ložo Maksimiljan Vrhovac. Furlan in Tosti sta med aktivnejšimi člani "venčka" omenjala še bana Marušiča, ki je bil izvorno član lože Perun v Zagrebu, Maksa Horowitzja, ki je bil član lože Pobratim v Beogradu, Antona Kržišnika, ki je bil med prostozidarje sprejet v loži Sloga, delo in stanovitnost v Beogradu in Mirka Poliča, ki je bil včlanjen v ložo Pravičnost v Zagrebu.²⁸ Po ustanovitvi in "umestitvi" lože Valentin Vodnik leta 1940 so vsi člani dotedanjega "venčka" postali njeni člani. Ustanavljanje lože v Ljubljani se je med drugim zavleklo, ker je bilo treba "nabaviti" in izdelati potrebne simbole, znake, meče in svečnike" (te naj bi po Furlanu oblikoval in celo izdelal "nek zagrebški umetnik). Velike težave naj bi bile tudi s prostori, saj je moral "obstoj lože ostati tajen" (Tosti), problem pa je končno rešil Marušič, ki je dal na razpolago svoje stanovanje. Otvoritvi lože so prisostovali predstavniki Velike lože Jugoslavije ter nekateri srbski in hrvaški "bratje", otvoritveni obred pa naj bi namesto obolelega starešine Novaka vodil njegov namestnik Furlan (oba sta ti funkciji opravljala že v "venčku"). Po slovesnosti so nekaj članov novo umeščene lože povzdignili v stopnjo "mojstra", na koncu pa je sledil

²⁶ Naročen naj bi bil na švicarsko prostozidarsko revijo Alpina in češko-nemško revijo Drei Ringe. Kot je menil, je bil med člani ljubljanskega prostozidarskega "venčka" in pozneje lože edini, ki je bil naročen na tuje prostozidarske revije, kar pa po vsej verjetnosti ni bilo točno, saj sta jih imela v svoji knjižnici tudi Marušič in Novak.

²⁷ Kot v op. 16.

²⁸ Prav tam. Gl. tudi B. Šömen, nav. delo, str. 258.

še banket v restavraciji hotela Bellevue. Furlan in Tosti sta trdila, da so se člani lože Valentin Vodnik prvič in zadnjič sestali ob njeni svečani "umestitvi", nato pa ni bilo nobenega sestanka lože več.

Spominska zapisa Furlana in Tostija sta seveda nastala v posebnih okoliščinah, saj sta ju napisala na zahtevo policijskih preiskovalcev in v času prestajanja dolge zaporne kazni. Toda v njunih pričevanjih ni bilo večjih razlik in protislovij. Furlan je v pisanem poročilu v glavnem – čeprav mestoma obširneje – ponovil, kar je povedal že v preiskavi. Njuno pisanje se zdi v tej luči dokaj verodostojno in avtentično. Oba sta tudi trdila, da sta njuni poročili "popolnoma točni" (možnost napak sta dopuščala le pri letnicah in datumih), Furlan pa se je še čudil, zakaj slovenski prostozidarji in loža preiskovalce tako zanimajo, saj je bila loža – po njegovem mnenju "politično in kulturno" brez pomena. "V miljeju kakor je Capetwon ali pa druga svetovna središča je loža idealno zbirališče in shajališče: če bi bil hotel stopiti v kako ložo v New Yorku, bi našel tam v enem večeru zbranih mnogo reprezentativnih ljudi in se z njimi vsemi seznanil na mah," je pojasnjeval ob koncu svojega zapisa. "Te zveze je treba potem samo gojiti kot osebne zveze, če je človek za to pripravna oseba, dobi tako neprecenljive možnosti razširjenja družabnih zvez. A tudi v anglosaških deželah kakor povsod drugod nima mason teh zvez, ker je mason, marveč je masonerija priložnostni vzrok, causa occasionalis. Masonerija igra vlogo neke vrste elitnega kluba, kakor so klubi v anglosaških deželah, samo v razširjenem smislu. Če je človek pripraven, če ima dovolj denarja in časa, če je na tem interesiran, potem mu masonstvo pomaga pri razširjenju družbenih zvez, a te zveze se nadalje razvijajo in utrdijo samo z ozirom na osebne kvalitete, ne pa na masonsko pripadnost. Noben trgovec ne bo sklenil kupčije ali pa politik se odločil favorizirati nekega kandidata zato, ker je nekdo mason, marveč iz drugi vzrokov, in če se za to odloči, potem pač masonsko svojstvo ne škodi".²⁹

Slednje naj bi veljalo tudi za prostozidarstvo v Kraljevini Jugoslaviji in v Dravski banovini. V zadnji pa je bil pomen prostozidarjev zaradi njihove maloštevilnosti še manjši kot v Zagrebu ali Beogradu. Število 35 ali 36 Slovencev, ki so bili v letih 1914–1940 sprejeti med prostozidarje je bilo res tudi v jugoslovanskih razmerah več kot skromno, saj je bilo samo na spisku članov zagrebške lože Maksimiljan Vrhovac v istem obdobju več kot 130 imen.³⁰ Povojnih policijskih preiskovalcev in komunističnih veljakov pa to ni prepričalo. Slovenskemu notranjemu ministru Borisu Kraigherju tako očitno ni bilo dovolj, da je podatke o prostozidarstvu zbirala UDBA, obsežen elaborat o "svetovnem prostozidarstvu" si je naročil tudi sam, hkrati pa je med svojimi spisi hranil Tostijevo in Furlanovo poročilo.³¹

Če je bilo število slovenskih prostozidarjev med obema vojnama skromno, pa vendar ni mogoče reči, da je bil podobno "skromen" njihov javni ugled. Celo Slovenec je v že omenjenem članku "Kdo so bili člani framasonskih lož" leta 1940 zapisal, kako "moramo reči, da med njimi niso slabi ljudje". Zameril jim je le, da svoje pripadnosti masonstvu niso javno razkrili.³²

²⁹ Kot v op. 16. Tudi v tem delu sem na nekaj mestih popravil jezik in dopolnil interpunkcije.

³⁰ Zoran D. Nenezić, nav. delo, str. 191–194.

³¹ Vse isto kot v op. 16. Furlanov zapis, ki se obrača na "velespoštovanega gospoda podpolkovnika" bi bil lahko namenjen tudi Borisu Kraigherju neposredno (in ne anonimnemu preiskovalcu – podpolkovniku UDBE), saj je bil Kraigher podpolkovnik JLA. Vseeno se mi to ne zdi povsem verjetno, saj je bil Furlan pri uporabi nazivov precej natančen in je ministre zvečine naslavljal z gospod "minister". V začetku svojega zapisa tudi omenja, da se je z naslovljencem pred štirimi dnevi "razgovarjal". Da bi se notranji minister Kraigher dobra dva meseca po Furlanovi obsodbi sestal z obsojenim in bi ga posebej povpraševal po slovenskih prostozidarjih, se prav tako ne zdi posebej verjetno. Ali pa? V UDBI so bili očitno prepričani, da so bili prostozidarji povezani z zahodnimi obveščevalnimi službami in zato zaslužijo vso pozornost.

³² Kdo so bili člani framasonskih lož, Slovenec, 15. novembra 1940, str. 2.